

*Олена Харитоненко,
к. філол. наук, доц.*

ФУНКЦІЇ ЖАНРІВ МАС-МЕДІА В ЛІТЕРАТУРІ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

У статті описані види і функції жанрів мас-медіа в авторських збірниках Т.Толстої «Легкі світи» та Т.Вергелес «Моя грішна журналістика». Визначено роль публіцистичного дискурсу в формуванні жанрової моделі аналізованих творів.

Ключові слова: жанрова характеристика творів постмодернізму, жанри мас-медіа, жанри журналістики, есе, інтерв'ю, щоденник, сповідь, мениппея в епоху постмодернізму.

В статье описаны виды и функции жанров СМИ в авторских сборниках Т. Толстой «Легкие миры» и Т. Вергелес «Моя грешная журналистика». Определена роль публицистического дискурса в формировании жанровой модели анализируемых произведений.

Ключевые слова: жанровая характеристика произведений постмодернизма, жанры СМИ, жанры журналистики, эссе, интервью, дневник, исповедь, мениппея в эпоху постмодернизма.

The article describes the types and functions of media genres in copyright collections of T. Tolstoy «Light worlds» and T. Vergeles «My sinful journalism». The role of journalistic discourse in shaping the genre model of the analyzed products.

Keywords: genre characteristic works of postmodern media genres, genres of journalism, essays, interviews, diary, confession, menippea in the era of postmodernism.

У 2014 році побачили світ дві дуже схожі як за змістом, так і за формальними ознаками книги – «Легкі світи» Тетяни Толстої та «Моя грішна журналістика» Тетяни Вергелес. У анотаціях до обох авторських збірників прямо декларується жанрова невизначеність. При цьому тексти містять велику кількість вставних фрагментів, які чітко марковані як щоденник, лист, мемуари, есе, репортаж, нарис, «допис у Фейсбуці», рекламне повідомлення. Всі ці автобіографічні, публіцистичні та мережеві жанри не лише засіб структурування оповіді, можливість натякнути на фрагментарність і десакралізованість світосприйняття, а й предмет рефлексії оповідача. Обидва письменника акцентують увагу на специфіці журналістського жанрового дискурсу, його ролі в житті суспільства й просторі літератури.

Жанрова еkleктика, тяжіння до периферійних, маргінальних жанрів – відомі й давно описані в науці засоби конструювання постмодерністської картини світу. Однак, як бачимо, навіть у найсучасніших творах увага до них не послаблюється, навпаки, вони дедалі частіше стають приводом до осмислення, усвідомлення їхнього значення.

Мета цієї статті – проаналізувати жанрову специфіку авторських збірників Т. Толстої та Т. Вергелес; описати, які медійні жанри використані в них і для чого; визначити, як взаємодіють публіцистичний і власне літературний жанрові дискурси.

Визначити жанр «Легких світів» Тетяни Толстої доволі складно. В анотації читачеві пропонують сприймати цей твір як «книгу», до якої «вошли новые повести, рассказы и эссе, написанные в последние годы». Однак перші ж відгуки демонструють неготовність читацької аудиторії до такої завуальованості жанру: «...в увесистый том Татьяна Никитична включила в основном эссе (отчего-то больше похоже на посты в фейсбуке или Живом Журнале), сиюминутные заметки, одно интервью и пяток рассказов. <...> Два любопытных текста все же есть... Что же до остальных текстов, то их имеет смысл читать только в том случае, если вам действительно важно знать... отчего Толстая не любит нежный салат «Мимоза», <...> что покупает на рынке, как ремонтирует свои квартиры, во что одевается, почему уехала в Америку, а потом вернулась, что ее раздражает в русских, а что в американцах... А стоит ли покупать толстенную книгу ради нескольких по-настоящему любопытных рассказов и эссе?» [4, 16]

Як бачимо, читач, якому пропонують таку книгу, не налаштований сприймати текст як цілісність. Натомість «Легкі світи» розраховані, на наш погляд, як на вибіркове, так і на наскрізне читання. Останнє допомагає побачити сюжет, мотиви, лейтмотиви, порівняти образ оповідача і образ автора, усвідомити головну ідею всього твору.

Важко також сприймати «Легкі світи» як збірник, чи навіть авторський збірник. По-перше, неможливо однозначно відповісти на запитання «Збірник чого?.. Оповідань, есе, щоденникових записів, нарисів, замальовок, інтерв'ю?..» Ані теми, ані жанри кожного окремо взятого тексту не пояснять нам, для чого їх зібрали разом. По-друге, більшість із запропонованих Т. Толстою «фрагментів життя» не могли створюватися поза загальним задумом. Усі, хто знає творчість письменниці, навряд чи можуть собі уявити, що нею колись, «в последние годы...», були свідомо написані есе «Кофточка» і «Сумочка» про те, як купувалися кофтинка і сумочка.

Для того, щоб зрозуміти жанрову природу твору Т. Толстої і пов'язані з нею жанрові містифікації, потрібно все-таки спробувати реконструювати сюжет цього твору. Основні мотиви згруповані в розділи «Легкие миры», «С народом», «Может быть, свет», «Колдовство. Послесловие».

Розділ «Легкие миры» формують такі мотиви: дитинство (мемуари «На малом огне», «Накануне, или Свои люди – сочтемся», «Про отца»); спроби втекти від реальності в глушину (оповідання «За проезд!»); намагання уникнути кохання (оповідання «Вроде флирта», «Дым и тень»); намір знайти себе в далеких краях і розчарування, подорож і повернення додому (епістолярій «Дальние земли», щоденник «Ураган», оповідання «Легкие миры»).

У цій частині лейтмотив твору «геній місця» – пошук світів, які б відповідали світосприйманню «Я» оповідача, – реалізується майже епічно, через опис його ініціації, становлення. Героїня виходить із ідилічного топосу рідної домівки, намагається знайти своє місце в житті, зустрічається з іншими людьми в іншій країні, робить спробу чужі реалії припасувати до своїх «легких світів» і повертається на Батьківщину, з якої тікала.

Розділ «С народом» присвячений безлічі побутових деталей. Героїня спускається «з небес на землю» і занурюється в хаос повсякдення, де серед випадкових людей, речей і слів вперто шукає «своє» і «чуже». У великій кількості замальовок без будь-якої послідовності та з нав'язлими повтореннями і поверненнями до одного й того самого «розсипані» такі мотиви: особливості національного характеру, архетипи свідомості росіянина («К вопросу о национальной идее», «Адамово ребро»), типові персонажі «з народу» («Превозмогая обожанье», «Засор», «Василий Иванович», «С народом», «Карна и Желя», «И люди в нем актеры», «Музыка сфер», «Синие яйца»), світ речей («Все снесут», «Кофточка», «Сумочка»), логоцентричні рефлексії, намагання помічати мовленнєві недолугості, байдужість до слова чи неспроможність його розуміти («Серебром и чесноком», «Здравствуй, столица», «Про дружбу народов», «Без разницы», «Фу», «Му-му и фру-Фру: исчезновение Больших Смыслов», «О том», «Яичечко», «Гной», «Синестезия», «Глупости всякие», «Двухтыщи», «Советское ухо»). І в цьому розділі є замальовки зі спогадами про закордон («Умм», «Ирочка», «Damb ways to die», «О стихах и метелях», «Антинародное»), але вони лише підкреслюють, що стихії «народності», «примітивізму», «профанності» універсальні й поглинули не лише Росію, а так само й Фінляндію із Нью-Йорком.

У наступній частині – «Может быть, свет» – здійснюється пошук «промінчиків світла», які, можливо, зможуть осяяти «темне царство». Перш за все, описуються гастрономічні пристрасті, деталі, пов'язані з їжею («Чечевица», «Желтые цветы», «Хряпа тоталитарная», «Рядом, за стеной», «Обедом навеяло», «Студень»). Читач занурюється в атмосферу карнавальності, відвертого раблезіанства – аж до доведення буття Бога через смакування «ледяного свекольчику» в спекотний день («Которое по счету доказательство бытия Божиего»).

З'являються мотиви тиску бездушної державної машини й можливостей її руйнування. У замальовках «Синяк», «Читай, читай!», «Кремлевские сценарии», «Триада» дуже незавуальовано звучить: «Говорят, государь заболел», «слабоумный», «мене, текел, фарес».

Т. Толстая повертається також до важливих для неї ще з роману «Кись» мотивів читання і розуміння, накопичення знань і можливості їх структурувати і систематизувати: «я букв не различаю. / А ты различай», «классифицировать книги – задача совершенно неподъемная».

Зрештою, останній розділ книги почасти метафізичний. Тут і видіння («Кремлевские сценарии»), і нарис про духовидця Емануїла Сведенборга, і

розповідь про паралельні світи («Домовой», «Каго»), і способи пізнання і просвітлення через слово – засобами як рідної, так і чужих, чи навіть придуманих мов («О трехчастной структуре выкрикивания», «Другие миры»). Завершальна частина книги Т. Толстої «Колдовство. Послесловие» – інтерв'ю з письменницею, в якому зібрані й акцентовані всі найважливіші мотиви «Легких світів».

Одна із важливих тем книги – тема творчості, письменництва. Розглянемо, як взаємодіють публіцистичний і літературний жанрові дискурси в «Легких світах». Незважаючи на те, що Т. Толстая протягом тривалого часу сама працювала в медіа-середовищі й була ведучою програми «Школа злословия», її ставлення до журналістики переважно негативне. Дуже афористично воно втілюється в темі однієї з доповідей: «Журналистика для подлецов, литература для избранных». Якщо на сторінках «Легких світів» з'являються в руках персонажів журнал чи газета, то для того, щоб розкласти, наприклад, на них сало й цибульку чи вкласти на таку своєрідну підстилку спати. Часто вони показані як давній і непотрібний мотлох, який порохнявіє на горіщі чи в антикварній крамниці. Самі ж журналісти із «всезнаючих газеток» що не почують, те перекрутять заради сенсаційності.

Разом із цим, атмосферою журналізму просякнутий увесь твір. Перш за все, значна кількість фрагментів написана в жанрах замальовки, є одне інтерв'ю. Більшість із них мають до певної міри репортажний колорит, з намаганням наочно і точно передати побачене й почуте. Використовуються жанри, які одночасно є і пражурналістськими, і пралітературними. Це щоденникові записи та листи. По-друге, в текст доджелезними списками введені фрагменти газетних новин, оголошень, рекламних повідомлень, дописів із мережевих ресурсів.

Нарешті, оповідач часто висловлюється щодо особливостей тих чи інших жанрів: «я об этом писала, очерк такой у меня был или что – не знаю жанра»; «В Фейсбуке, например, есть авторы, чьи тексты мне обычно нравятся, а ведь хорошо написанный текст – вещь сложная, ощущение от него в двух словах не передашь. Там и запах, и цвет, и криволинейные разные объемы... А время от времени они мне не нравятся... Прочтешь – и привкус технического, искусственного ванилина. Или пластмассы. Резины. Мыла. Латуни. Сырой печенки...»; «вспомнила о Фейсбуке. Ужасно, ужасно, как нас интернет портит» [5].

Загалом, створена в книзі атмосфера журналізму, на наш погляд, допомагає моделювати картину профанного, роздрібленого, дріб'язкового, фрагментарного, недосконалого, нерозумного світу.

Єдиний журналістський жанр, який використовується і тлумачиться позитивно, це інтерв'ю. Як уже було сказано, в післямові використано інтерв'ю Івана Давидова з Т. Толстою. В ньому ми знову бачимо міркування про те, що Росія – країна логоцентрична, а в сучасному світі Слово, Література і Письменник втрачають своє значення, наскільки нині важливо поєднувати засоби дологічного, міфотворчого, метафізичного і

раціонального пізнання світу, що означає поняття «геній місця» і як він виявляється в біографії конкретних людей і народів. Тобто в кінці твору письменниця акумулює всі заявлені смисли книги і робить це саме за допомогою інтерв'ю.

Цікаво, що прямі висловлювання Т. Толстої про інтерв'ю не відповідають функціям цього жанру в творі. Ось письменниця зазначає: «інтерв'ю – різновидність исповеди, человек докладывает, как устроен его взгляд на вещи. На каких черепахах стоит его мир». Ця заява – свідомо чи несвідомо, але провокація. Інтерв'ю в журналістиці, як і діалоги в літературі – це ніяк не сповідь і не доповідь. Це дуже драматургічний і відкритий жанр. Він не претендує на завершене формулювання істини, а лише на пошук і поліфонію багатьох правд. І якраз саме завдяки інтерв'ю в післямові Т. Толстая таки моделює поліфонію «Легких світів»: ми можемо порівнювати точки зору персонажів, оповідача, автора.

З урахуванням усього сказаного спробуємо визначити жанр усього твору. На наш погляд, це своєрідний роман-есе, в основі якого – жанровий архетип меніппеї та «сократичного діалогу». Його епічна, «романна» суть виявляється в намаганні знайти й осмислити больові точки епохи через шлях пошуків головного героя. Особливості постмодерністських меніппей уже добре описані й проаналізовані в науці [2]. Більшість із визначених М. Бахтіним характеристик цього жанру, а також «сократичного діалогу» без будь-яких перебільшень застосовні до «Легких світів» Т. Толстої. Маємо на увазі таке: 1) посилена мемуарна складова; 2) уявлення про діалогічну природу істини, використання сюжетних ситуацій діалогу; 3) наявність героя-ідеолога (у Т. Толстої це образ автора, який на тлі чужих точок зору все-таки намагається «розставити всі крапки над “і”»); 4) створення нетипових ситуацій, які позбавляють автоматизму сприйняття (в «Легких світах» це описи стихійних лих у Америці, ремонту); 5) продукування «образів ідеї», ототожнення ідеї та її носія («геній місця», «легкі світи», «письменник», «журналіст», «людина з народу», «Америка», «Росія»), перетворення подорожі героя на подорож ідеї, випробування її на істинність; 6) нетряний натуралізм (описи речей, інтер'єрів, їжі, «народних» типажів – торговок, сантехніків жебраків тощо) ; 7) наявність містичного та фантастичного; 8) підкреслена ексцентричність, парадоксальність; 9) введення соціальних утопій у вигляді сновидінь і подорожей; 9) широке використання вставних жанрів; 10) «злободенна публіцистичність».

Остання характеристика надзвичайно важлива. Меніппея, писав М. Бахтін, «це свого роду “журналістський” жанр давнини, який гостро відгукується на ідеологічну злобу дня» [1, 200]. Таким чином, відштовхуючись від журналістики, опонуючи їй, Т. Толстая свідомо і послідовно формує жанрову структуру свого твору за «лекалами» прадавньої публіцистики.

Інша книга, яка є предметом аналізу в цій статті, – «Моя грішна журналістика» Тетяни Вергелес. Жанр цього твору може бути сприйнятий читацьким загалом також неоднозначно. В анотації читаємо: «Книгу можна

читати по-різному: як ненав'язливий практикум із журналістики... А можна – як автобіографічне есе і збірник не запліснявілих інтерв'ю, репортажів та нарисів, надрукованих у різних періодичних виданнях. А хтось цей текст сприйме як посиденьки у Фейсбуці і психотерапевтичні теревені з друзями» [3, 2]. У результаті такого релятивізму щодо жанру художньо-публіцистичний твір, – насправді, добротне автобіографічне есе опиняється в книгарні на одній полиці з підручниками.

З «Легкими світами» Т. Толстої книгу Т. Вергелес ріднить сам сюжет і безліч мотивів. Так само героїня твору, полишивши спогади про безтурботне дитинство, батьків, рідний Львів, мандрує далекими світами, виїжджає за кордон у журналістські відрядження, але щоразу готова хоч пішки повертатися до своєї «зацофаної» України. Вона цікавиться думками, вчинками своїх сучасників і разом із тим – безліччю побутових речей, усвідомлюючи, слідом за П. Вайлем, що «геній місця... зв'язує інтелектуальні, духовні, емоційні явища з їх матеріальним середовищем» [3, 95]. Вона протестує проти загальної «бидлізації» й рецептом від неї вважає книги, вміння помічати й розуміти слова.

У своїх фрагментах Т. Вергелес хоче зафіксувати обличчя не лише своєї професії – журналістики, а й цілої епохи: «Я... вже знаю, і це знання оптимістичне з точки зору вічності: з нас вже давним-давно проростуть трави-квіти, а наш сигнал іншим цивілізаціям ще буде в дорозі, подорож світла нашого буття, наших справ, переживань, суєти суєт ще триватиме й триватиме мільярди років... Бог зберігає все» [3, 301]. Її «епічна» сповідь сформована з фрагментів щоденників, нарисів, замальовок, есе, репортажів, рекламних оголошень, дописів у Фейсбуці, афоризмів, цитат і анекдотів, «приправлена» всіма відтінками комічного – гумором, сатирою, іронією, сарказмом.

Що відрізняє твори Т. Толстої та Т. Вергелес? «Моя грішна журналістика» суто автобіографічна й публіцистична. В ній нема вигадки – тільки факти, в ній оповідач тотожний авторові.

На відміну від російської письменниці, Т. Вергелес щиро закохана в журналістику. Вона постійно розмірковує про «характер» медійних жанрів:

1. про інтерв'ю: «Різко увімкнула диктофонний запис – і... послухайте «стрункість» відповідей, цей безлад розмовної мови і хаотичність думки» [3, 58]; «десь аж наприкінці бесіди раптом промовиться щось важливе» [3, 60]; «і як я так змогла розкрутити людину на розмову?» [3, 123];

2. про репортаж: «З цього давнього репортажу оживають... сильні емоції... Так уже не пишуть, соромляться високопарності, і добре, що соромляться» [3, 89];

3. про дописи в мережі: «Тут <у Фейсбуці> можна спробувати бути собою... Зрештою, хто як собі облаштує свою територію у соцмережах, те й матиме у відповідь...» [3, 23]; це також своєрідний «геній місця».

Оскільки всі ці жанри густо вплетені в тканину «Моеї грішної журналістики», можемо зробити висновок про те, яку функцію вони, на

думку автора, відіграють у її літературному творі. Інтерв'ю – це конфлікт, інтелектуальна гра; репортаж – ліричний відступ; мережеві дописи – сповідь.

Отже, в «Легких світах» Т. Толстої та «Моїй грішній журналістиці» Т. Вергелес жанри мас-медіа використовуються як вставні частини твору, як деталі, за допомогою яких формується уявлення про описувану реальність, як об'єкт металітературних і метажанрових роздумів, як засіб посилення діалогічності, сповідальних інтонацій, ігрового начала. Така гіпертрофована присутність жанрової палітри журналістики в творах художньої літератури, разом із іншими ознаками (посиленою мемуарною складовою, присутністю героя-ідеолога, наявністю «образів ідеї», використанням елементів натуралізму, фантастики, тяжінням до ексцентричності, фрагментарністю та розмаїтістю вставних жанрів) наближає їх до меніппей.

1. *Бахтин М.* Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин; изд. 3-е. – М. : Издательство «Художественная литература», 1972. – 472 с. 2. *Бовсунівська Т. В.* Теорія літературних жанрів. Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : підручник / Т. В. Бовсунівська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009. – 519 с. 3. *Вергелес Т.* Моя грішна журналістика : автобіографічне есе / Т. Вергелес. – Львів. : Аверс, 2014. – 304 с. 4. *Миры наилегчайшие // Читаем вместе. Навигатор в мире книг.* – № 12 (101). – 2014. – Режим доступа: <http://www.chitaem-vmeste.ru/pages/review.php?book=4015>. 5. *Толстая Т.* Легкие миры / Т. Толстая. – М. : АСТ, 2014. – 478 с.

*Тетяна Вірченко,
д. філол. наук, доц.*

СИМВОЛІЧНА ДРАМА ОЛЕНИ КЛИМЕНКО

У статті на основі досвіду літературознавців окреслені риси символічної драми на змістових рівнях художнього твору. З цього погляду проаналізована драматургія Олени Клименко і з'ясовано, що її п'єси позбавлені випадкових елементів у змісті й формі. Такий висновок укотре засвідчує традиційність сучасної української драматургії.

Ключові слова: символічна драма, драматургія, Олена Клименко.

В статье на основе опыта литературоведов обозначены черты символической драмы на содержательных уровнях художественного произведения. С этой точки зрения проанализирована драматургия Елены Клименко и выяснено, что пьесы лишены случайных элементов в форме и содержании. Такой вывод который раз утверждает традиционность современной украинской драматургии.

Ключевые слова: символическая драма, драматургия, Елена Клименко.

On the basis of the experience of literary critics outlines the features of the symbolic drama on the semantic level of artwork. In this terms analyzed Olena Klymenko drama and found that it plays devoid of random elements in the content and form. This finding again demonstrates the traditionalism of Ukrainian contemporary drama.

Keywords: symbolic drama, drama, Olena Klymenko.